

תוכן העניינים

9	יוסף קפלן: פתח דבר
13	תודות
17	הקדמה
	פרק ראשון:
43	אריסטו וההיסטוריה, ביקור חוזר
	פרק שני:
57	לורנצו ואלה על "מתנת קונסטנטינוס"
	פרק שלישי:
71	קולות זרים
	פרק רביעי:
86	הרהורים על חלל ריק
	פרק חמישי:
100	מעבר לאקזוטיקה: פיקאסו ווארבורג
116	הערות
160	רשימת האיורים
163	מפתח

היסטוריה, רטוריקה, הוכחה. בסדר הזה, כיום, המונח האחרון הוא הפחות ברור. הקרבה המקובלת על רבים בין היסטוריה לרטוריקה דחקה הצדה את הקרבה שבין היסטוריה להוכחה. הרעיון שהיסטוריונים צריכים או יכולים להוכיח משהו הוא, בעיני רבים, רעיון שאבד עליו הכלח, ואולי אף מגוון בעליל. ואולם, אפילו אלה החשים שלא בנוח לנוכח האווירה האינטלקטואלית השלטת, סבורים כמעט תמיד שרטוריקה והוכחה אינן עלולות בקנה אחד.¹ אני, לעומת זאת, מבקש להראות, ראשית, שההוכחה נחשבה בעבר לחלק בלתי נפרד מן הרטוריקה. שנית, שעובדה זו, שהיתה ברורה מאליה בעבר, ונשכחה בינתיים, רומזת לדימוי על שיטות עבודתם של ההיסטוריונים, לרבות ההיסטוריונים בני זמננו, שהוא הרבה יותר מציאות ומורכב מזה המשתקף באופנה העכשווית.

התיזות הספקניות המתבססות על צמצום ההיסטוריוגרפיה לממד הנרטיבי או הרטורי שלה נפוצות זה כמה עשורים, אם כי שורשיהן, כפי שעוד נראה, עתיקים יותר. ככלל, בעלי התיאוריות ההיסטוריוגרפיות המציעים תיזות אלה אינם מתעניינים במיוחד בעבודתם הממשית של ההיסטוריונים. ואולם, אפילו ההיסטוריונים אינם נוטים לעיין בהשלכות התיאורטיות של אומנותם הם יתר על המידה, מעבר למחוות סמליות ל"תפנית הלשונית" ("linguistic turn") או ל"תפנית הרטורית" ("rhetorical turn") האופנתיים. רק לעתים נדירות היה הפער בין מחשבה מתודולוגית לפרקטיקה היסטוריוגרפית ממשית עמוק כל כך כמו בעשורים האחרונים. דומה כי הדרך היחידה לגשר עליו היא להתייחס ברצינות לאתגר שמציבים הספקנים ולנסות לבטא את נקודת המבט של מי שעובדים באופן בלתי אמצעי עם תעודות, במובן הרחב ביותר של המונח. הפתרון שלי מעביר את

המתחים השוררים בין תיאור הסיפור לבין התיעוד שלו אל תוך המחקר גופו. הוא אינו מציע לגשר בין התיאורטיקנים להיסטוריונים, ומן הסתם ירגיז את אלה וגם את אלה.

ממבט ראשון נדמה כי נושאים אלה הם עניינו הבלעדי של חוג קטן של מומחים, המעורבים במלאכות אלה הלכה למעשה: היסטוריונים, פילוסופים, חוקרי המתודולוגיה של ההיסטוריה. ואולם זוהי תפיסה מוטעית. כפי שנראה, הדיון על היסטוריה, רטוריקה והוכחה נוגע בשאלה המעניינת את כולנו: דר'קים השורר בין תרבויות והעימות ביניהן. רבים מאיתנו מאמינים כי עלינו לקבל את עובדת קיומם של מנהגים וערכים שונים משלנו; לאנשים מסוימים, ואני בכללם, נראית קבלתם בכל מקרה ובכל צורה כדבר בלתי נסבל. אנחנו יכולים לאמץ עמדה שימושית ולהחליט בכל מקרה לגופו: הרעלה המוסלמית ומילת הבנות הן שני דברים שונים בתכלית. עם זאת, אפילו הרעלה המוסלמית, כפי שראינו בצרפת לפני שנים אחדות (וכפי שאנחנו רואים היום באלג'יר, עם השלכות טרגיות בהרבה), מעלה שאלות עקרוניות שאין להתעלם מהן.² האומנם אנו רשאים לאכוף את חוקינו, את מנהגינו ואת ערכינו על בני תרבויות אחרות? במשך דורות התייחסו לכך עמי אירופה כאל זכות מובנת מאליה, בזמן שהרחיבו את התפשטותם הקולוניאלית, אם כי הצדיקו זאת בדרכים שונות: אם בזכות ובחובה שנכרכו בציוויליזציה נעלה יותר בעיני עצמה, ואם בזכותם של החזקים יותר, ובדרך כלל בשילוב שני הרעיונות הללו גם יחד. היום, בעידן שבו הדר'קים, הלא נוח תדיר, של תרבויות שונות עבר למטרופולין, נשמעת מכל עבר הקביעה שהעקרונות המוסריים והקוגניטיביים של התרבויות השונות אינם בני השוואה. גישה זו, שלהלכה היתה אמורה להוביל לסובלנות חסרת גבולות, נגזרת, למרבה הפרדוקס, מהנחות מוצא דומות לאלה המצויות בבסיס העיקרון המניח כי זכות וכוח חד הם. אנחנו יכולים לדבר על שתי גרסאות של רלטיביזם ספקני, האחד מתון (בכוונותיו, אם כי לא תמיד בתוצאותיו) והאחר אכזרי. לעמדות אלה, שהן כה רחוקות – אם לא מנוגדות לחלוטין – מבחינה פוליטית יש מקור אינטלקטואלי אחד: תפיסה של הרטוריקה כדבר שלא זו בלבד שהוא זר להוכחה אלא בעצם מנוגד לה.³ תפיסה זו ראשיתה בניטשה. מוצאה, הרחוק והקרוב, זורה אור לא צפוי על דיונים הנסובים בזמננו על היחסים בין תרבויות שונות.

ניטשה התבטא תדיר בהערצה על תוקידידס, ובאחד מחיבוריו הוא מזכיר את הדיאלוג ה"נוראי" בין האתונאים לבני האי מלוס.⁴ הרקע לדיאלוג מוכר וידוע: בזמן מלחמת הפלופונס בין ספרטה לאתונה ובעלות בריתן, שנמשכה כמעט שלושים שנה, ניסו תחילה יושבי האי מלוס, ממושבותיה של ספרטה, לשמור על ניטרליות; לאחר מכן, לנוכח דרישותיהם הכבדות מנשוא של האתונאים, הם התקוממו. האתונאים הגיבו בדיכוי עקוב מדם של ההתקוממות, בשנת 416. הם הרגו את הגברים של מלוס ודנו את הנשים ואת הילדים לעבדות.⁵ מבחינה פוליטית וצבאית, מדובר באירוע בעל חשיבות זעומה, אבל תוקידידס החליט להבליטו: הוא מקדים לתיאור הקצר של העונש שהוטל על המורדים ממלוס דיאלוג ארוך, המשתרע על הפרקים פה-קיג בספר החמישי של יצירתו. למול הטיעונים הקוראים לצדק שמעלים בני מלוס, האתונאים מציגים בנחישות את נימוקי הכוח: "שכן אתם יודעים כמונו, שבעניינים האנושיים הצדק בא על אישורו רק כשכוח הכפייה של שני הצדדים שקול, ושהחוקים מבצעים מה שיש לאל ידם, והחלשים נכנעים להם" (5, פט).

בני מלוס מצהירים כי הם שמים את מבטחם בהגנת האלים, שאותם כיבדו מאז ומעולם, ובהגנת בעלי בריתם הספרטנים. איש לא יגן עליהם, משיבים האתונאים. הכל, בני תמותה ואלים, חייבים לקבל בהכנעה את הדין של הצורך הטבעי, הממריץ את בעל הכוח להפעילו, תמיד ובכל מקרה ומקרה. אפילו האתונאים מצייתים לצורך הזה: "לא אנו שמנו את החוק הזה, ולא אנו היינו הראשונים, שהשתמשו בו משהושם. אנו מצאנו אותו קיים, ואנו נשאיר אותו לדורות הבאים" (5, קה). וכן הלאה.

תוקידידס עשה בשעתו בגלות בתרמיה, כפי שהבחין דיוניסיוס מקליקרנסוס שלוש מאות שנה אחרי כן, ומן הנמנע שהיתה בידיו עדות ישירה או אפילו עקיפה על חילופי הדברים בין האתונאים לאנשי מלוס. לדעת דיוניסיוס, לא היה בכך כדי להצביע על חוסר סבירותם של הדברים. חוסר סבירותם, הוא טען, נבע מכך שלא ייתכן שהאתונאים נהגו באכזריות כה רבה ביוונים אחרים מבלי שאפילו הזכירו את הצדק. באורח זה הפר תוקידידס את הכללים שאימץ הוא עצמו כדי להצדיק את הכללתן של שיחות ביצירתו שלו (1, כב). דיוניסיוס מניח כי תוקידידס כתב בהשראת

תרעומתו על העיר שהגלתה אותו. הבחנה נוספת, שעליה חוזר דיוניסיוס פעמיים, חודרת לעומת זאת אל לב המבנה של הדיאלוג: אם ההערות הראשונות מתייחסות לשיחם של אחרים, הרי מה שבא בהמשך עוטה צורה דרמטית.⁶

הבה נבחן אפוא את תחילת הדיאלוג. האתונאים מצהירים כי בני מלוס ביקשום שלא ישאו דברים בפני האסיפה: "כדי שלא יתפתה להם ההמון, כשישמעו מפינו בבת אחת נאום רצוף מלא דברי מדוחים לא־בדוקים" (5, פה).

ההנחה היתה כי מילים אלה מתארות נכוחה את הדרך שבה התנהלה השיחה הלכה למעשה, אבל לדעתי יש לדחות פרשנות זו.⁷ סביר יותר להניח כי הן הן המפתח לקריאת הדברים הבאים בהמשך. "נאום רצוף", המבוסס על טיעון שבני מלוס מגנים כ"משכנע" ש"אין להפריכו" (מונח טכני), הוא שיח הרטוריקה, המכוון להשגת הסכמה עממית. מנוגד לו הדיאלוג בדלתיים סגורות, שבו אפשר יהיה לדון בלי "מליצות נאות" (5, פט), בלי רמייה או דאגה להסכמה כללית, על דברים שברוך כלל יש להסתירם מן הרוב.⁸

ניטשה העריץ את תוקידידס בתור אמן הריאליזם החף מנקיפות מצפון מוסרניות, ועל כן הניח מן הסתם, כמובן מאליו, שהלה הסכים עם האתונאים.⁹ היה מי שסבר, בהשפעת ניטשה, כי תוקידידס לא יכול היה שלא לזהות את עליונות טיעוניהם של האתונאים, בראותו כי השתלשלות האירועים הצדיקה אותם.¹⁰ אפשר לחלוק על מסקנה זו משני טעמים. מן הצד האחד, לא הוכח כי תוקידידס זיהה זכות עם הצלחה. מן הצד האחר, בטווח הארוך, כידוע, לא האירה ההצלחה פניה לאתונאים. הסתייגות זו מעלה את השאלה השנויה במחלוקת זה זמן רב לגבי תארוך יצירתו של תוקידידס. הרמיזה המאיימת של בני מלוס, על האפשרות שהאתונאים יובסו בבוא העת (5, ז) ממקמת כמדומה את חיבור הדיאלוג, וכנראה אף את מרבית היצירה, אחרי שנת 404: תוקידידס ביקש מן הסתם להדגים באמצעות מקרה זה את היהירות האימפריאליסטית שהובילה את אתונה אל חורבנה.¹¹ תוקידידס, מבקר מושבע של הדמוקרטיה האתונאית, אפילו הסכים כנראה לטענות שהועלו נגד הרטוריקה בתור אמנות שנועדה לפתות את "הרוב" בטיעונים מושכי לב וכוזבים, טענות שהאתונאים ייחסו לבני מלוס האוליגרכיים והפילוספרטנים בתחילת הדיאלוג.¹²